

Literatura și valorile

ASOCIAȚIA PROFESORILOR DE LIMBA ȘI LITERATURĂ ROMÂNĂ
„Ioana Em. Petrescu”
Simpozionul național de didactică a
limbii și literaturii române

Ediția a XVII-a
Cluj, 5-7 mai 2017

Coordonator:
Monica Onojescu

Casa Cărții de Știință,
Cluj-Napoca, 2018

CUPRINS

INTRODUCERE	3
PLENURI	
<i>Literarul și nonliterarul, esteticul și extraesteticul în postmodernitate</i>	12
Ion Bogdan Lefter	
<i>Etica și literatura. Valorile morale și unitatea unei vieți</i>	16
Vasile Morar	
<i>Literatura și valorile. Aproximări</i>	25
Alina Pamfil	
<i>Lectura dramaturgiei și valoarea experiențială</i>	39
Miruna Runcan	
<i>Neutralitate, angajament sau autonomie a operei literare față de valori?</i>	45
Claudia Șerban	
COMUNICĂRI/GRUPURI DE LUCRĂRI	
<i>Libertatea și empatia – factori decisivi în formarea personalității armonioase</i>	54
Simona Achimescu	
<i>Proza scurtă contemporană – abordări didactice formative</i>	60
Emilia Bia	
<i>„Valorile” și valoarea literaturii în imaginarul lingvistic (structurile asociative)</i> ... 67	
Tatiana Bibica	
<i>Studiul textului literar – deschideri spre cultivarea valorilor</i>	73
Angelica Cârloanță, Dorina Ghidion	
<i>Literatura și nevoia de sens a adolescenților. Un exercițiu de tratare a dilemelor morale, pornind de la romanul</i>	86
Brândușa Chelariu	
<i>„Performance-ul telematic”: motivație și provocare în descoperirea literaturii și valorilor</i>	93
Mihaela Cobzaru	
<i>Moralitatea avangardei. Cazul Geo Bogza</i>	98
Dana Curea	
<i>Biografia autorilor ca valoare?</i>	102
Dana Alexandra Dolgu-Ursuleanu	

<i>Experiența războiului – drum către ființă</i>	108
Ecaterina Dranca	
<i>Poezia ca valoare și valori în poezia contemporană</i>	117
Georgiana Fodor	
<i>Metamorfoze ale romanului în regimul comunist din România. Tipologii morale în opera lui Marin Preda</i>	121
Tatiana Gheorghe	
<i>Provocările lecturii axiologice în școală. Formarea cetățeanului</i>	127
Andreea Coroian Goldiș	
<i>Literatura, mecanism de rafinare etico-estetică</i>	138
Eugenia Groșan	
<i>Antropogonia virtuală</i>	142
Maria-Cristina Handru	
<i>Literatura – valoare în sine și vehicul de valori perene și personale</i>	150
Ramona-Elena Mocanu	
<i>Patrimoniul cultural – material didactic viu</i>	157
Ioana Nanu	
<i>Rolul lecturii și strategii pentru îndrumarea și optimizarea lecturilor în rândul elevilor</i>	159
Iuliana Neacșu	
<i>Lepidopterologia. Fluturi și valori</i>	163
Daniela Păduraru	
<i>Criza valorilor sub greutatea codurilor: un exemplu</i>	168
Alina Petri	
<i>Valori perene în memorialistica feminină – privire comparativă</i>	175
Cristina-Daniela Popescu	
<i>Relevanța studierii textului literar: încordare/dinamică/supraviețuire</i>	189
Bogdan Rațiu	
<i>Utilizarea Q-stormingului pentru fixarea-consolidarea basmului</i>	206
Ioana Adriana Sâncrăianu	
<i>Literatura care formează oameni: despre adevărata valoare a operei literare...</i>	212
Christinne Schmidt	
<i>Arta teatrală în lecția de literatură. Studiu de caz: basmul</i>	219
Mihaela Stanciu	
<i>Dialogul cu valorile în texte narative continue (i)</i>	224
Eva Monica Szekely, Cristina Mihai	
<i>La patru mâini: valori societale și familiale în literatură</i>	242
Titiana Zlătior, Luminița Medeșan	

ATELIERE

<i>Dimensiunea axiologică a textului literar: sugestii</i>	252
Tatiana Bologan, Viorica Oleinic	
<i>Etic, etnic și estetic în literatură</i>	256
Cristina Chiprian	
<i>Eminul meu iubit</i>	262
Gabriela Chirteș, Amalia Barbă	
<i>„Sexul” literaturii</i>	278
Monica Columban	
<i>Romanul de insiprație rurală atunci și acum</i>	291
Elena Maricica Huian	
<i>Lectura – consilier pentru dezvoltarea personală</i>	295
Dorina Kudor	
<i>Un exercițiu de lectură hermeneutică</i>	303
Luminița Medeșan, Ioana Tămăian	
<i>Dialogul cu valorile propuse de textele narative continue/discontinue</i>	307
Cristina-Florina Mihai, Eva-Monica Szekely	

POSTERE

<i>Formarea valorilor din perspectiva elevului</i>	326
Simona Achimescu	
<i>Despre noi, prin oceanul de preț al cărților</i>	335
Ramona Burcă	
<i>Textul liric și valorile locale. Cercul de lectură „locuri bune de citit”</i>	340
Ștefania-Lidia Danci	
<i>Bucuria lecturii</i>	343
Elena Maria Gabor	
<i>Jurnalul Annei Frank. De-compunerea matrioșkăi numită bine</i>	345
Ramona Jitaru	
<i>Valori și atitudine</i>	351
Alina Muraru	
<i>Lectura vie</i>	354
Anca Maria Tibil	
<i>Dicționar explicat și ilustrat de termeni semnificativi pentru diverse texte literare</i> ...	361
Laura Tudor	

ATELIER „TRANSFRONTALIER”

<i>Noua programă de Limba și literatură română pentru gimnaziu.</i>	
<i>Reacții la cold</i>	368
Monica Onojescu	

<i>Rolul proiectelor educaționale în formarea cititorilor autonomi</i>	379
Odarca Bout, Cristina Ardelean	
<i>Tablou din viața unui clown</i>	388
Corina-Nicoleta Dindelegan, Codruța Oancea	
<i>Devenirea axiologică a cititorului și vorbitorului prin textul literar: experiențe și recomandări</i>	391
Adrian Ghicov	
<i>Comics didactic</i>	399
Mihai Grăjdeanu	
<i>Despre valori, cercuri și lecturiade</i>	405
Monica Onojescu	
<i>Literatură și valori</i>	417
Monica Onojescu	

LITERARUL ȘI NONLITERARUL, ESTETICUL ȘI EXTRAESTETICUL ÎN POSTMODERNITATE

Ion Bogdan Lefter

Universitatea din București

Comunicarea de față pledează pentru coexistența dimensiunii estetice a produselor creative postmoderne și a multiplicității lor semantice „extra-estetice”. Limbajele artistice se „impurifică” intens, dar calitatea operelor depinde în continuare (și) de valoarea lor estetică. **Cuvinte-cheie:** *postmodernitate, estetic, extraestetic, calitatea operelor literare, valoare estetică.*

Literary and non-literary, aesthetic and extra-aesthetic in post-modernity. The present communication pleads for a co-existence of the aesthetic dimension of postmodern creative products with their „extra-aesthetic” semantic multiplicity. Artistic languages are intensely being „unpurified”, but the quality of literary works continues to be (also) given by their aesthetic value. **Keywords:** *post-modernity, aesthetic, extra-aesthetic, quality of literary works, aesthetic value.*

După ce am aflat care este tema conferinței, m-am gândit să vă propun să reflectăm împreună asupra raportului dintre valorile pe care literatura le transmite și valoarea literaturii; raporturi între extrinsec și, totuși, intrinsec. Mă refer în primul rând la statutul literaturii în contemporaneitate și la evoluțiile de până acum, dar fără să ignor contextul școlar educațional. Mă interesează să aduc în discuție în acest context evoluțiile recente ale literaturii ca formulă, ansambluri de formule în postmodernitate, direcțiile mai recente de interpretare a literaturii și felul în care tendințele mai degrabă centrifuge care proiectează sensurile în afara literarului strict focalizat și în afara esteticului trebuie totuși reechilibrate cu accent asupra valorilor intrinseci. Sigur că școala nu numai prin tradiție, ci și prin forța împrejurărilor, lucrând cu copii și tineri în curs de formare utilizează literatura din totdeauna pentru a forma, pentru a transmite valori în sens extraestetic, dar există și o foarte puternică bază canonică în predarea tradițională a literaturii. Chiar dacă din totdeauna manualele au folosit pentru publicul școlar literatura, textele, marii autori pentru a vorbi despre istorie, societate, ființa umană, despre psihologii, despre economie, despre atâtea și atâtea alte lucruri, până relativ recent lucrurile acestea s-au produs prin intermediul marilor texte și marilor autori, Până acum circa două decenii, în cazul nostru de când a început reforma, de trei-patru decenii în culturile occidentale, lucrurile au început să se schimbe și programele școlare au început să se diversifice, să iasă din canonul strict, avansând deocamdată către soluția de compromis a unor liste canonice scurte, dincolo de care se acordă o marjă de variație, de opțiuni, de diversitate. Până la acest trecut foarte recent tradiția școlară

a fost aceea a succesiunii de monografii ale unor mari autori. Fiecare lecție despre un mare autor începea cu portretul autorului, cu cartușul biografic și cu rezumatul școlar – așa chiar zice școlăresc – al unui text. Din totdeauna publicul școlar a simțit drept opresiv modelul, drept care, formal și superficial, căci la vârste respectivă nu te poți revolta mai profund ca să răstorni modelul autoritarist, a pus autorilor mustăți, ochelari și bărbi.

Las acum la o parte modelul strict educațional și să privim ce se întâmplă cu literatura și interpretarea literaturii în ceea ce numim, de la o vreme încoace, postmodernitate. Dacă totuși reducem lucrurile la firul principal, întreaga modernitate cu toată diversitatea înregistrată într-o acoladă extraordinar de cuprinzătoare, modernitatea literară și artistică a avansat într-o direcție a îndepărtării de realitate, de pură abstracțiune, încifrare în simboluri, în limbaje criptice, ermetisme s.a.m.d. Chiar și proza care nu are cum să nu narativizeze știm că a ajuns în formele extreme la proza fără subiect, cu antipersonaje. Chiar firul central al prozei moderne, cel psihologist, e și el o abstragere din realitatea concretă, cufundare în interioritate care este speculativă, psihologistă într-un sens filosofant, uneori filosofard. În poezie, unde limbajul literar este cel mai ușor de urmărit și de pus ca la o radiografie în evidență, se vede foarte limpede cum de la limbajele premoderne, narativitatea e evacuată, descriptivismul e redus cât mai mult și se ajunge la formele de metaforizare, simbolizare, încifrare, abstracționism, sugestie.

Postmodernitatea a inversat această tendință și poezia a început să se renarativizeze, proza a început să se reîntoarcă în realitatea imediată, lucrurile fiind împinse foarte departe până la nonficonalizare, până la transcrierea efectivă a realității fără pretenție de invenție. Avem deci o masivă impurificare a literaturii după tendința de purificare a literaturii moderne. Rezum lucruri pe care le știm cu toții, lucruri pe care și în literatura română din ultimele decenii le-am urmărit pe măsură ce au avansat cu contribuția Cenaclului de luni și a grupurilor echinoxiste active de la sfârșitul anilor '70. Toată această evoluție pune în fața noastră a tuturor un imens corpus de texte literare impure în sensul că ele nu se mai vor construcții puriste, construcții cu valoare intens și, dacă se poate, exclusiv estetică, nu ne mai propun limbaje autonome.

La altă extremă a modernității fiecare scriitor, fiecare poet a încercat să-și compună idiomul pur personal în așa fel încât să nu poți să folosești acest idiom decât pasișându-l pe autorul respectiv. Iar în poezia română ca și în alte culturi există și exemplul extrem al ermeticului maxim care nici nu mai poate fi descifrat; Ion Barbu, la noi; în proza universală, J. Joyce a lăsat mărturie despre *Finnegans Wake*. O carte indescifrabilă până la capăt și aproape ilizibilă, dar de o imensă complexitate, de o sofisticare a suprapunerii de straturi și de limbaje și de idiomuri fără egal în istoria literaturii. Utopia creării de către fiecare mare autor a unui limbaj propriu, a unei limbi personale – limba Ion Barbu, limba lui Arghezi, limba lui Bacovia – dispare în postmodernitate când, de altfel, cu sentimentul știut al oboselii, al istoriei culturale târzii, într-o anumită măsură e masiv abandonată și utopia originalității. Se practică extensiv reluările, pasișele, reciclările culturale,

parafrazele, aluziile. Sunt iarăși lucruri pe care teoriile postmodernității le-au explorat și analizat și le știți foarte bine. Sunt deja teme, trăsături de manual și de model transmise în schemă didactică tuturor.

Ieșirea din purismul literar al modernității, impurificarea intensă a literaturii în postmodernitate obligă lectura, deci interpretarea critică, la extensii omoloage. În fața unui text precum *In Cold Blood* a lui Truman Capote, să vii să faci o interpretare purist estetică este absurd. Autorul a vrut să transcrie situația unui accident, să descrie reacțiile celor de la fața locului, să ne ofere un fel de fotografie sau șir de fotografii ale realității în fața cărora să spui „vai, ce frumos!” este nu imposibil, dar prea limitativ, deci e inadecvat. Literatura postmodernă urmărește să ne ofere sensuri, semnificații, fapte, până la urmă, informații despre societate, despre politică, despre istorie, despre ideologii. Poartă cu sine ideologii și le transmite. Prin lectură ne obligă deci să facem interpretare sociologică, sociolizantă, uneori și economică, etică, drept care critica literară postmodernă este o critică la rândul ei a unei maxime heterodoxii. Critica încearcă să utilizeze instrumente de interpretare care să vină dinspre toate științele socio-umane; cele care se ocupă în mod profesional ca obiect al fiecăreia de istorie, societate, politică, ideologii, economie, psihologii și, finalmente, și de etică. Și de Dumnezeu, ca să mergem și spre teologie. Critica actuală e obligată să fie o critică multiplu disciplinară, aș spune chiar că în orizontul nostru autohton impresia mea, cu unele excepții, e că, făcând eforturi de cuprindere, cu bune rezultate în acest sens, tinde să cam scape din vedere ceea ce eu spun – și anume că literaritatea nu are cum să dispară, chiar dacă teoriile spun că așa ar fi. Or la mulți dintre interpreții de literatură, mai ales dintre cei tineri, mi se pare că văd în ultimii ani nu doar utila interpretare pluridisciplinară, dar văd și o lipsă de descriptivism a limbajelor literare. Aproape ca nu mai întâlnești în presa noastră culturală o cronică de poezie în care pe lângă psihologisme și alte lucruri care sunt acolo utilizate, să vezi și o descriere de structură a versificației, încât să-ți poți imagina cum este firesc când citești o cronică, un reportaj al unei cărți. E nefiresc ca dintr-o cronică să nu afli dacă un volum de versuri conține sonete sau poeme lungi ori scurte, în versuri lungi ori scurte, rimate sau albe. Deci e un mare deficit de descriptivism și apoi un deficit consecutiv de interpretare estetică și de valorizare. Sigur că interpretări multiple, diverse cu tendințe extraestetice, au existat și de-a lungul modernității. Putem să o luăm și mai de dinainte. Dacă privim după 1900 când critica europeană se profesionalizează peste tot și avem tot felul de variante, când s-a ajuns la psihocritică, la tot felul de tematisme, critici de identificare iar pe versanții ceilalți, la critică sociologică, a existat tot timpul un fir central, al criticii de valorizare, al criticii estetice de la Croce, la Thibaudet și până la marii critici de diagnostic de după al doilea război mondial. Nu numai că nu a lipsit critica estetică, dar toate celelalte au gravitat în jurul acestui ax, făcând interpretări de diverse alte feluri pe baza prealabilei filtrări valorice; aplicând metodologiile diverselor discipline socio-

Respect pentru oameni și cărți

umane pe mari autori. Ce se întâmplă cu întreaga literatură și cu interpretarea literară în postmodernitate e că tinde să sugereze o relativizare, (există filosofi relativiști care au adus contribuții majore la gândirea postmodernă), tinde să sugereze că valoarea însăși impurificată, intrată într-o epocă de heterodoxii, se relativizează într-atât, încât până și către sistemul școlar poate să ajungă îndemmurile la treptata abandonare a marilor texte, a marilor scriitori pentru ca să transmitem competențe și nu valoare, ci valori și nu valoare intrinsecă literară, estetică, artistică, ci valori sociale, valori comunitare, valori general-umane. Ele au fost întotdeauna implicate în procesul de educație și în lectură. Dar valoarea distinge între un text mediocru pe baza căruia am putea să explicăm că aici sunt implicații economice, sociale sau de alt fel și o capodoperă care ne va spune evident mai mult, mai profund, mai subtil despre eventual aceleași subiecte sociale.

După cum se vede, avansează către ideea că e inevitabil, obligatoriu, iar în context școlar educațional e foarte util, cred, să punem o frână și să reamintim că valoarea este extrem de importantă și că valoarea are criterii intrinseci. Ele presupun competență, profesionalism și gust pe care noi ni-l educăm profesional. Noi suntem evaluatori profesioniști de literatură tot așa cum alții se educă pentru a fi evaluatori profesioniști de valori teatrale, valori plastice etc. Și cred că constituie laolaltă o armă foarte puternică cu care putem influența tendințele centrifuge despre care vă vorbeam mai devreme și care sunt extrem de puternice în postmodernitate. Nu le resping, nu fac pledoaria pe care o fac dintr-o perspectivă conservatoare, dimpotrivă, deseori sunt considerat ultraliberal sau excesiv de liberal în interpretare în diverse situații și în diverse sensuri. Însă a nu fi de tot desfrânat înseamnă să nu-ți pierzi criteriile importante. Ne poate interesa în același timp și diversitatea de semnificații, de valori, de fapte întrețesute într-un text literar sau într-un film, dar să ne intereseze în același timp calitatea literară, plastică, cinematografică, teatrală a faptului cultural în sine, pentru că există în continuare talent, există în continuare subtilitate, rafinament, echilibre de construcție pe care avem ochiul profesional pentru a le putea sesiza. Le putem explica și ne putem sprijini pe toate aceste lucruri atunci când – nu trebuie neapărat să ne opunem tendințelor extrem relativizante – trebuie să ne aducem o contribuție în completare, să venim cu complementul nostru profesional.

(Conferința înregistrată susținută de I. Bogdan Lefter în 8 mai 2017)

ETICA ȘI LITERATURA VALORILE MORALE ȘI UNITATEA UNEI VIEȚI

Vasile Morar

Universitatea din București

Conferința urmărește o legătură dintotdeauna între literatură și doctrinele etice care ne spun cum trebuie să trăim. Literatura ne ajută să sesizăm câtă unitate are propria noastră viață. Etica identifică coordonatele necesare ale acestui concept în timp ce literatura oferă concretețea și dinamica faptelor de viață transpuse în marile ei narațiuni. Profesorul de literatură are o situație privilegiată în acest context. **Cuvinte-cheie:** *literatură, etică, unitatea unei vieți de om.*

Ethics and literature. Moral values and the unity of a life. The conference analyses an everlasting connection between literature and ethic doctrines that tell us how to live. Literature helps us understand how much unity our own life has. Ethics identifies the necessary co-ordinates of this concept while literature offers concreteness and dynamics to the facts of life transposed into its great narratives. The teacher of literature has a privileged position in this context. **Keywords:** *literature, ethics, unity of a life.*

În fond, cred, avem multe lucruri în comun toți cei care, într-un fel sau altul, suntem preocupați de locul ocupat de educație în înțelegerea lumii în care ne-a fost dat să trăim. Nu avem o sarcină deloc facilă pentru simplul motiv că nu există pentru oricare dintre noi, orice am fi, profesori sau elevi, o forță mai mare pentru a ne adapta la existență decât cărțile, învățarea continuă, memoria colectivă, valorile civilizației, deprinderile sociale și normele culturale diverse. Fără ele am locui încă în preistorie și n-am fi prea departe de epoca de piatră, iar comportarea noastră ar fi, trebuie să recunoaștem, una extrem de necioplită.

Plecăm de la trei idei între ele înfrățite. Prima: între istoria gândirii etice universale și istoria literaturii există o legătură puternică, imposibil de ocolit dacă vrem să știm cum a evoluat condiția umană. A doua: etica ne spune cum sunt idealurile morale și cum sunt structurate valorile morale ale umanității ca întreg. Literatura, marea literatură – la ea ne vom referi cu precădere –, sesizează valori diverse și nu are areori adverse. Literaturii nu-i sunt străine, din contră, nici valorile magice, nici cele mitice, nici cele religioase, nici cele morale sau juridice, nici cele politice. Literatura se afirmă în chip specific prin intermediul valorilor estetice; ele o definesc, dar acum admitem relativ ușor ca „puritatea estetică” este un produs al analizei noastre, receptarea propriu-zisă a operei literare fiind alcătuită din „impurele” valori pe care le conține textul literar. În acest context, ne interesează să aflăm ce valori morale sunt aduse în prim-plan de literatură, care anume dintre ele sunt promovate cu statut de exemplaritate și care sunt dezavuate. Marile progrese

Respect pentru oameni și cărți

de ordin moral au fost pregătite, știm atât de bine acum, de opere literare majore. Este o arhibanalitate să constatăm ca noi știm cum arăta moralitatea în Grecia pre-clasică datorită epopeilor homerice *Iliada* și *Odiseea*, că știm despre natura inconștientă a superegoului (a moralității deci) datorită intuiției geniale a lui Sofocle, teoretizate apoi de Freud (numită, deloc întâmplător, „complexul lui Oedip”), că știm cum era structurată scara de valori a creștinismului medieval datorită *Divinei Comedii* a lui Dante, că știm care sunt tensiunile dintre datorie și pasiune, prima dată de la stoicii Epictet, Seneca și Marc-Aurelian, pentru ca apoi prin Corneille și Racine să înțelegem ce ne solicită Kant prin ideea sa de datorie necondiționată. Vom reveni asupra acestor aspecte. În fine, a treia idee sună, simplificat, astfel: și etica și literatura implică, deși cu limbaje diferite, o realitate și un concept: cel de viață. Ce este viața pentru fiecare și pentru toți, ce sens are ea, cum se constituie rostul în cuprinsul unei comunități, ce conflicte surmontabile sau insurmontabile apar, cum trăiesc ființele umane dilemele morale în situații existențiale deschise sau închise? Într-un cuvânt, și teoriile etice, și literatura au în comun un concept: cel de unitate a unei vieți de om. Etica și, în genere, marile doctrine morale ale umanității, ajung obligatoriu și explicit la acest concept, indiferent dacă este vorba de iudaism, socratism, de budism, de confucianism, de creștinism sau de islamism. Toate stabilesc un tip moral ideal, toate îl văd într-un „om întreg”, într-o ființă care are unitate de sens în propria sa viață, unitate dată de congruența dintre gândire și fapte, dintre norme, principii, imperative și actele simple de viață. Literatura ajunge și ea, nu direct și nu imperativ, la conceptul de unitate a unei vieți de om. La limită diferența dintre perspectiva etică și cea literară poate fi surprinsă în acest fel: unitatea unei vieți de om apare în cuprinsul teoriilor etice indisolubil legată de conceptul de unitate morală a vieții, în timp ce în narațiunea literară nu apare în chip obligatoriu ca unitatea unei vieți de om să fie una exemplar morală, întotdeauna și pretutindeni. Morala pretinsă de etică nu poate fi tot una cu morala literaturii.

Am decupat aceste trei planuri ale discuției noastre, etica și literatura, etica și valorile morale și necesitatea de a aduce în prim-plan ideea de unitate a unei vieți de om. În privința primului decupaj problematic se pune cu acuitate această întrebare: de ce este necesară o perspectivă etică asupra vieții? N-am putea să ne trăim viața fără această perspectivă? Nu ne sunt suficiente, oare, celelalte perspective binecunoscute, adică cele științifice, economice, politice sau cele magice, mitice, religioase, estetice? Răspunsul paradigmatic la această interogație ne este formulat în *Republica* lui Platon prin Socrate ca personaj, care, la un moment dat, afirmă: „nu vorbim despre lucruri minore, ci despre cum trebuie să trăim”. Aceasta înseamnă că, dacă admitem că suntem ființe raționale nu putem trăi oricum viața noastră. Chestiunea nu este deloc lipsită de semnificație și astăzi. În fapt, întâlnim printre noi semeni care în spațiul public democratic se pronunță cam așa: sunt atâtea moduri de a trăi viața încât nu credem că ar fi unul mai important

decât celelalte. De ce ar avea prioritate cel propus de o teorie etică? Există și această expresie destul de brutală: „nu există cu adevărat o dimensiune etică a vieții”, iar, în fapt, cei mai mulți dintre noi au elaborat strategii de ocolire a eticii și îmbrățișează bucuroși alte perspective. Există și un răspuns cinic sofisticat: ceea ce în mod curent se numește morala omului public, morala în relațiile internaționale, morala în mediul de afaceri sau morala în literatură nu este decât un oximoron. Evident că, în ceea ce ne privește, considerăm că nu numai că eticul există și că morala este necesară dar, mai mult, nevoia de morală este în creștere în societatea actuală. Se lărgesc continuu fruntariile moralei iar nu puțini filosofi, eticieni și romancieri acordă eticii un loc de primă importanță. Să dăm un exemplu destul de recent: Andre Comte Sponville în cartea sa intitulată *Este capitalismul moral? A supra câtorva chestiuni ridicole și tiranice ale timpului nostru* (2005) pleacă de la o constatare prezentă atât în gândirea filosofică franceză cât și în literatura din Hexagon, anume că întregul tablou al lumii noastre este compus din trei entități: lucruri, rațiunea și sensibilitatea (etică și cea estetică). În ultimă analiză, tot ceea ce a creat civilizația omenească încapă într-o structură coerentă cu patru niveluri sau ordine. Primul nivel ne este dat de valorile cunoașterii, cele științifice, tehnice, economice și utilitare. Aici totul funcționează sub categoriile posibil-imposibil. Acest ordin nu se poate limita pe sine din interior dacă totul se desfășoară după categoriile posibil-imposibil. Că este așa nu este nevoie decât să observăm, alături de Rabelais sau de Dostoievski, de pildă, că „știința fără conștiință este ruina sufletului”. Creativă, condiția umană a inventat un alt ordin care vine din exterior și judecă toate valorile primului ordin. Acesta ne este dat de valorile înfrățite ale politicii și ale juridicului. La rândul lor, acestea funcționează prin aceste categorii: legitim-ilegitim și, respectiv, legal-ilegal. Eticianul francez demonstrează convingător că morala este cea care limitează din exterior prin datorie și interdicție primele două ordine, iar, finalmente, etica este instanța cea mai înaltă și ultima, care prin iubire (inclusiv ca iubire rațională față de întreaga umanitate și față de întreaga natura) limitează și judecă critic atât valorile științifico-tehnice și utilitare, atât valorile politice și cele juridice, cât și valorile morale propriu-zise. Ce rezultă de aici? Întâi de toate că n-ar trebui să încurcăm ordinele între ele. De pildă, numai din perspectiva moralei putem să judecăm anumite fapte că aparțin categoriei „ticăloșiei legaliste” cea sesizată atât de bine într-o întreagă literatură universală fie că este vorba de Dante, de Shakespeare, de Cervantes, de Victor Hugo, de Stendhal, de Flaubert, de Dostoievski, de Camil Petrescu sau de Thomas Mann, Feutwanger, Soljenițin, Milan Kundera, Elie Wiesel sau Marin Preda. În al doilea rând, rezultă că nu pot fi evitate nici în viața reală, nici prin interpretare literară fenomene precum „barbaria moralizatoare”, „barbaria politică”, „barbaria eticistă” sau „barbaria angelică”. Or acestea toate au fost și sunt identificate în cuprinsul marii literaturi și oricare dintre noi poate aduce nenumărate exemple în acest sens. Oricum, în ultimă analiză, etica recomandă iar morala comandă. Ce face literatura?

Ea descrie, tipologizează, sesizează tendințe sufletești iar prin imaginarul său lăsat liber devine un demers cognitiv și se transformă într-o cale mediată spre adevăruri neștiute încă. Nu este nevoie să insistăm în această ordine de idei asupra profunzimii observației lui Camus : „scriitorii nu sunt moraliști în mod direct, dar ei vorbesc în cărțile lor despre lucruri asupra cărora mulți filosofi păstrează tăcerea”. Nu altceva afirma Mircea Eliade atunci când se interoga asupra acestei chestiuni: ce este și ce nu este interesant în dramele sufletești ale unor ființe insignifiante sau pline de importanță: „orice se întâmplă în viață poate constitui un roman ...orice e viu se poate transforma în etic”. Uneori, însă eticul este explicit afirmat încă din titlul unui roman, cum se petrec lucrurile cu Primo Levi, supraviețuitor al Holocaustului, *Mai e acesta un om?*. În acest caz este clar instituită o echivalență între a fi om și a fi o ființă morală elementară. Plecând de la asemenea exemple, considerăm că o buna părție analitică pentru a pătrunde în intimitatea relației etică-moralitate intrinsecă a literaturii majore este introducerea conceptului de morală elementară. De ce ni se pare adecvat acest concept al eticii? Pentru că atât în viață cât și în literatură el poate fi operant, după cum o să vedem imediat. S-ar putea obiecta: în climatul relativist al postmodernității ar trebui să fie preferat conceptul de morală minimală și nu cel de morală elementară. De ce-l propunem pe cel de morală elementară? Nu pentru a diminua importanța conceptului de morală elementară și pentru a-l evacua din limbajul comun sau cel tehnic, ci pentru că el marchează, în opinia noastră, mai bine câtimea necesară de etic în situațiile de viață. În accepția noastră cu adevărat indiferente etic sau, dacă vreți, total indiferente din punct de vedere moral sunt puține fapte, evenimente și întâmplări umane. Oricum cele care se convertesc în destin, sigur nu pot fi etichetate nici indiferente nici ne semnificative. Prin urmare, morala elementară se referă obligatoriu la luarea în seamă a unei ipoteze tari, anume că trebuie să fim atenți, mereu și mereu, la acel element de moralitate conținut de orice situație și orice activitate umană. În fond, într-un fel am putea spune că acest element seamănă cu „elementele” din celebrul tabel al lui Mendeleev, în sensul că așa cum nici un element chimic nu poate lipsi din natură, tot așa din tabelul moralității nu pot lipsi elemente precum: presupuziția existenței celorlalți, intenția bună, capacitatea empatizării, tendința spontană sau rațională de a universaliza maxima voinței tale, și deloc la urmă, rezultatul, consecința faptei tale atât asupra celorlalți, cât și asupra ta. Credem că mai există ceva important de spus despre faptul că morala elementară nu este totuna cu morala minimală. Prima ține de raportarea la un standard etic ferm, standard care nu poate fi relativizat oricând, oricum și de către oricine în absența unor argumente consistente. Cea de a doua ține de raportarea la normele relative ale moralei sociale, cu convențiile sale ce nu exclud conformismul și obediențele mai mult sau mai puțin penibile. Oricum, în numele moralei minimale se tot poate coborî, puțin câte puțin, pe nesimțite, până la producerea răului ireversibil. Și aici avem nenumărate exemple din marea

R literatură. Să ne gândim, de pildă doar la trei opere literare: *Imoralistul* lui Andre Gide, *Cu sânge rece* de Truman Capote și *Insuportabila ușurățate a ființei* a lui Milan Kundera.

Din perspectiva eticii există câteva condiții pe care trebuie să le îndeplinească morala elementară. Prima condiție: să fii, pe cât cu putință, rațional, adică, pentru orice mă gândesc și pentru orice vreau să fac să am argumente temeinice, să am motive justificate, nu arbitrare sau izvorâte din capriciu. A doua condiție a moralei elementare: să plecăm de la un postulat, cel formulat de profeții evrei pre-exilici: cel a egalității de principiu al tuturor ființelor omenești de pretutindeni și dintotdeauna. În acest caz vă propunem să vă gândiți la un exemplu literar din spațiul autohton. Este vorba de ciclul *Cei O Sută* al scriitorului român contemporan, Gheorghe Schwartz, în care de la primul personaj care trăiește în timpul Căderii Babilonului, până la ultimul, Al O Sutălea, depun mărturie pentru ideea de egalitate morală fundamentală a tuturor ființelor omenești de pe pământ. A treia condiție sună astfel: să gândim imparțial, adică să luăm în seamă în judecățile noastre toate interesele și să promovăm în mod egal interesele tuturor. A patra condiție a moralei elementare se referă explicit la faptul că avem obligația de a fi coerenți și consistenți logic în judecățile noastre morale. În fapt, marea literatură, de la Balzac la Stendhal și de la Hugo la Marcel Proust, a sesizat cât de frecvente sunt sofismele în argumentele personajelor, cât de prezente sunt comportamentele capricioase, nestatornice, neserioase (de altfel, aceste tipuri umane sunt consemnate chiar de Teofrast în *Caracterele sale*) ca să nu mai amintim și de mulțimea de injoncțiuni paradoxale la care recurg oamenii în mod curent în situațiile lor de viață. În al cincilea rând, morala elementară este sinonimă cu interdicția, cu prohibiția, cu respectarea unor reguli obligatorii. Altminteri suntem în starea de natură sau recădem în ea. Dacă depășim starea de natură (în care viața este pentru fiecare singuratică, săracă, urâtă, grosolană și scurtă) atunci avem și libertatea de a le da atenție celorlalți. Atunci putem ajunge să ne pese de ceilalți, atunci putem fi altruști fără să ne fie teamă. În fapt, în acest caz, putem să ne întrebăm: de ce ar trebui să ne pese de ceilalți? Iar răspunsul poate fi dat în grila moralei elementare: trebuie să ne pese de ceilalți pentru aceleași motive pentru care ne pasă de noi, pentru că viețile și experiențele noastre sunt comparabile: avem nevoi comparabile, avem interese vitale comparabile, avem speranțe comparabile și, deloc fără importanță, avem destine individuale și colective comparabile. În al șaselea rând, ideea de morală elementară este întărită atât de intuițiile geniale ale marilor scriitori (Rousseau, de pildă), cât și de cercetările etologiei: există argumente indubitabile pentru a accepta ca suntem ființe care împărtășim valori morale înrădăcinate natural. Trei dintre acestea sunt extrem de importante: mila, iubirea și respectul ierarhic. De altfel, Eibl-Eibesfeld și Lorenz au adus nenumărate dovezi științifice în favoarea ideii că există cel puțin câteva expresii mimico-pantomimice de proveniență transculturală: salutul prietenesc la distanță, manifestarea aroganței și a

disprețului printre oameni și cochetăria feminină. Dar, totodată, mult înainte de confirmarea experimentală, scriitori precum Cervantes cu al său *Don Quijote*, Shakespeare cu *Hamlet* sau cu *Romeo și Julieta*, Flaubert cu *Madam Bovary* și *Educația sentimentală* sau Hemingway cu *Pentru cine bat clopotele* au intuit aceste adevăruri ale vieții cu semnificație morală atât de evidentă în comunicarea umană. În orice caz, toate aceste date ale etologiei pleacă de la ideea fundamentală că mecanismele de inhibare spontană a agresivității, deci comportamentul pacific, reprezintă o caracteristică esențială a moralității. Într-un fel, toate romanele care au drept tema centrală războiul, războaiele, Holocaustul și Gulagul (Tolstoi, *Război și pace*, Andre Malraux, *Condiția umană* și *Calea regală*, Barbusse, *Focul*, Stendhal, *Mănăstirea din Parma*, Hemingway, *Adio, arme*, Mario Vargas Llosa, *Războiul sfârșitului lumii*, Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, Cezar Petrescu, *Întunecare*, Elie Wiesel, *Noaptea*, Norman Manea, *Întoarcerea Huliganului* sau Soljenițin, *Arhipelagul Gulag* vorbesc despre caracterul abominabil al războiului, al lagărelor de exterminare și de muncă forțată, de fragilitatea omului adus în situații inumane degradante, vorbesc despre dimensiunea tragică, absurdă, catastrofică a condiției umane. Etica și psihologia experimentală au adus în prim-plan adevărul îngrozitor relevat de Stanley Milgram prin celebrul sau experiment despre obediență. În fapt, întreaga literatură asupra Shoah-ului a primit prin această explicație confirmarea realmente terifiantă despre ceea ce s-a numit psihologia călăului de la Auschwitz, a torționarului din Gulag, dar, mai ales, după procesul lui Eichmann de la Ierusalim din 1961 s-a detaliat monstruoșitatea fenomenului de „banalitate a răului”.

În cele câteva teorii etice paradigmatică constatăm că pentru judecarea situațiilor de viață, dar și pentru literatură sunt relevante, întâi de toate, eticile deontologice. Or, ce constatăm? Prin *Tora*, prin *Vechiul Testament*, mai ales prin *Exod 20*, unde sunt expuse Poruncile Decalogului avem de a face cu cea mai fermă judecată morală referitoare la interdicțiile absolute. Nu poate fi deci nici o mirare dacă aceste comandamente, aceste datorii absolute, necondiționate vor servi drept reper pentru evaluarea comportamentului moral deplin. În orice caz, întreaga literatură a Holocaustului s-a întâlnit cu două idei fundamentale conținute în etica iudaică: viața este valoarea care trebuie să fie reper primar. De asemenea, Legea morală, Poruncile sunt cele care definesc conținutul absolut al valorii vieții. Cine respectă Legea, cine respectă interdicțiile respectă viața. Iar viața însăși devine un obiect moral care are o valoare infinită și unică. Iată o idee care se va regăsi în întreaga demonstrație oferită de Kant în *Întemeierea metafizicii moravurilor* (1785) și în *Critica Rațiunii Practice* (1788). În fapt, poate că n-ar fi lipsit de importanță să vedem care sunt cele zece porunci cu atât mai mult cu cât ele au o logică a lor. Prima Poruncă sună esențializat astfel: Eu sunt Domnul Dumnezeu Tău, cel ce te-a scos din Egipt, din țara robiei. Toți interpreții insistă asupra faptului că Dumnezeul unic este o ființă morală. Ca ființă morală el i-a scos pe evrei din robie, deci i-a făcut ființe libere, tocmai pentru